SINTAKTIK MODELLAR ASOSIDA ÖQUVÇILARNING PUNKTUATSION SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRIŞ

Xudoyberganova Annaxon Axmad qizi
Urganç RANCH texnologiya universiteti magistranti
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.24247818

Annotatsiya. Tezisda tiniş belgilarini gapning sintaktik modeli asosida örgatiş ğoyasi asoslangan, asosiy sintaktik holatlar uçun "model — tiniş belgisi" mosligi jadvali va tiniş belgisini qöyişning tört qadamli algoritmi taklif etilgan.

Kalit sözlar: punktuatsiya, tiniş belgilari, sintaktik model, gap sxemasi, punktuatsion savodxonlik, ona tili ta'limi.

Punktuatsion xatolar öquvçilar yozma işlarida eng köp uçraydigan xatolardan biridir. Kuzatuvlar şuni körsatadiki, köp öquvçilar vergulni gapning tuzilişiga emas, "nafas olinadigan joy"ga, ya'ni pauzaga qarab qöyadi. Natijada ega bilan kesim orasiga vergul qöyiladi, undalma yoki kiriş söz esa ajratilmay qoladi. Bu holat tiniş belgisi va gap tuzilişi orasidagi boğliqlik öquvçiga körinmasligi bilan izohlanadi.

Punktuatsiya nazariyasida tiniş belgilarini qöyişning sintaktik, ma'no va ohang tamoyillari farqlanadi [4]. Özbek tilida tiniş belgilarining asosiy qismi gapning sintaktik tuzilişiga — uyuşiq bölaklar, undalma, kiriş söz, qöşma gap qismlariga tayanadi [1; 2]. Demak, gapning tuzilişini körsatuvçi sintaktik model tiniş belgisini qöyiş uçun eng işonçli tayanç bölişi mumkin. Agar öquvçi gapning modelini qura olsa, tiniş belgisini qoida yod olmasdan ham modeldan "öqiy" oladi.

Asosiy sintaktik holatlar uçun model va tiniş belgisi orasidagi moslik jadvalda körsatilgan.

Jadval. Sintaktik model va tiniş belgisi mosligi

Sintaktik holat	Model	Tiniş belgisi	Misol
Boğlovçisiz uyuşiq bölaklar	H + E, E, E + K	Uyuşiq bölaklar orasida vergul	Boğda olma, nok, örik pişdi.
Va bilan boğlangan uyuşiq bölaklar	H + E, E va E + K	Va oldidan vergul qöyilmaydi	Boğda olma, nok va örik pişdi.
Undalma	U, [gap]	Undalma vergul bilan ajratiladi	Bolalar, darsga kiringlar!
Kiriş söz	Kiriş söz, [gap]	Kiriş söz vergul bilan ajratiladi	Afsuski, yomğir töxtamadi.
Boğlovçisiz qöşma gap	[ ], [ ]	Qismlar orasida vergul	Quyoş botdi, havo salqinlaşdi.
Zidlov boğlovçili qöşma gap	[ ], ammo [ ]	Boğlovçi oldidan vergul	Biz kutdik, ammo u kelmadi.
Şart ergaş gapli qöşma gap	(agar … -sa), [ ]	Ergaş gapdan keyin vergul	Agar vaqt bölsa, kutubxonaga boramiz.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Jadvaldan körinib turibdiki, vergul modeldagi ikki xil "çegara"ni belgilaydi: bir xil vazifadagi elementlar orasidagi çegara (uyuşiq bölaklar, qöşma gap qismlari) va gap bölagi bölmagan elementning çegarasi (undalma, kiriş söz). Öquvçi bu ikki turni modelda köra olsa, tiniş belgilarining katta qismini ongli qöya boşlaydi.

Şu asosda tiniş belgisini qöyişning tört qadamli algoritmi taklif etiladi:

1. Gapdagi kesimlarni toping: nechta kesim bölsa, şuncha qism-gap bor.
2. Har bir qism-gapda bölaklarni aniqlang: uyuşiq bölaklar, undalma yoki kiriş söz bormi?
3. Gapning modelini yozing: formula yoki qöşma gap sxemasi.
4. Modelga qarab tiniş belgisini qöying va uni model orqali asoslang.

Algoritm quyidagi maşqlar orqali mustahkamlanadi: modelga qarab tiniş belgisini qöyiş; tiniş belgilarisiz berilgan matnni modellaştirib, belgilarni tiklaş; xato qöyilgan belgini model yordamida isbotlaş; berilgan tiniş belgisiga mos gap tuziş. Masalan, öquvçiga "[ ], ammo [ ]" sxemasi va "vergul" belgisi berilib, maktab hayotidan gap tuziş topşirilsa, u tiniş belgisi va gap tuzilmasi orasidagi boğliqlikni faol harakat orqali özlaştiradi. N.G. Salmina ta'kidlaganidek, belgili-ramziy vosita öquvçi uni özi qöllagandagina tuşuniladi [5].

Uslubiy jihatdan ham model foydali. Masalan, Quyoş botdi, havo salqinlaşdi va Quyoş botdi va havo salqinlaşdi gaplari bir xil ma'noga yaqin, ammo modellari va tiniş belgilari farq qiladi. Bunday juftliklarni qiyoslaş öquvçiga tiniş belgisi gapning ohangi va ma'nosiga ham ta'sir qilişini körsatadi [3].

Xulosa qilib aytganda, sintaktik model tiniş belgisini yod olinadigan qoidadan gap tuzilişining körinadigan natijasiga aylantiradi. Modelga asoslangan algoritm va maşqlar öquvçining punktuatsion savodxonligini sintaktik kompetensiyaning bir qismi sifatida rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ğulomov A., Asqarova M. Hozirgi özbek adabiy tili. Sintaksis. – T.: Öqituvçi, 1987.
2. Mahmudov N., Nurmonov A. Özbek tilining nazariy grammatikasi (Sintaksis). – T.: Öqituvçi, 1995.
3. Qosimova K., Matçonov S., Ğulomova X., Yöldoşeva Ş., Sariyev Ş. Ona tili öqitiş metodikasi. – T.: Noşir, 2009.
4. Баранов М.Т., Ладыженская Т.А., Львов М.Р. и др. Методика преподавания русского языка в школе / Под ред. М.Т. Баранова. – М.: Академия, 2001.
5. Салмина Н.Г. Знак и символ в обучении. – М.: Изд-во МГУ, 1988.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.